

Városi- és munkáséletmód a XIV. Honismereti Akadémia napirendjén

A XIV. országos honismereti akadémia öt nap alatt negyvenkét órással munkaprogramot bonyolított le, komolyan dolgozott. Munkaidejéből öt órát szánt az évi továbbképzési feladatára: a városi életmód, a munkásság életmódja néhány — kutatásilag már érett — kérdésének megtrágyálására. Mégis jogos volt Garamvölgyi Józsefnek, a HNF OT titkárnak igénye, hogy máskor is, s az eddiginél többet foglalkozzanak az akadémiai a munkásság életmódjával. A munkásmozgalom, az üzemtörténet, a politikatörténet kérdései már szerepeltek, de ez a mostani mégis áttörést jelentett. Szinkronban vagyunk a tudományos kutatásokkal, egyre több olyan mű jelenik meg, amelyek az említett témakörökre irányulnak. Előjáróban még azt is kiemelném Garamvölgyi József szavaiból, hogy a történettudomány eredménye mellett hallgassuk, ismerjük meg a jövőben a szociológia közkinccsá tehető megállapításait is. A programban szereplő előadások csak kis töredékét jelentik a számba jöhető témáknak, de nem véletlenül adtunk elsőbbséget a topográfia, a városformáló szerep, a városi és vidéki lakáskörülmények, s az öltözködés témakörének. Ugyanis megítélésünk szerint ezek olyan általános érvényűen kutatható kérdések, amelyek körében országosan felgyorsulhat a városi és munkáséletmód-kutatás a honismereti mozgalom révén. A további évek során reméljük egy-egy szekció erejéig mindig módunk lesz az akadémiaikon, további előadók bevonásával a vitaltezőség teremtésére előbbre lépni.

Dr. Gerélys Éde: A munkásság szerepe a város formálásában: Budapest és a peremvárosok című előadásával vizsgálta a munkásság topográfiai elhelyezkedésének, társadalmi, politikai berendezkedésének, szociális helyzetének, szerveztségének, kultúrájának városalakító szerepét. Az 1873-ban létrejött Budapest földrajzi értelemben erőteljesen eltér a nemzetközi példától, hiszen fejlődési iránya szinte napjainkig főként dél felé terjedt, s nem a tiszta vizet, tiszta levegőt jelentő északi irányba. Míg Európában ebben az időben már egyesülnek a nagyvárosok elő- és külvároaikkal, nálunk csak akkor indul meg kialakulásuk. Az akkor még alig negyedmilliósi Budapest 40 év alatt négyszeresére növelte lakóinak számát, s felsorakozott a nagy európai fővárosok sorába. S mivel a gyarapodás az ipari fejlődés elsődleges következménye, különösképpen az a peremterületeken, a város életében elhelyezkedésével, tömegével, politikai szerveztségével a munkásság meghatározó erővé vált. Az előadó részletesen foglalkozott a városépítés e vonatkozású kérdéseivel is. Így például a Nagykerület létrejöttével óriási területen formálta a város arculatát. Összekötött és ugyanakkor elválasztott lakások tömegét szülte, de inspirálója, kikényszerítője volt az ipari fejlődésnek, a munkásság topográfiai átrendeződésének is.

Nyugatról—keletre — a Dunától elindulva — a Lipótváros területén zajlott le a legnagyobb változás. A város hagyományosan a mai Szabadság térig terjedt. Onnan üzemek, malmok sora váltotta egymást. Szerény, jellegtelen házakban munkások, alkalmazottak laktak. Kicépl a Nagykerület, ez a terület értékebbé vált. Az ipar északra húzódik fel a korábbi Lóportár-dűlő, a Bika-rét és Angyalföld helyére. Kialakul Angyalföld egységesen gyárvárosi arculatával. A kerület kiépítése nem ennyire erőteljesen határozta meg a József- és a Ferencváros ipari és munkásarculatát, de választóvonalat húz a lakó és ipari terület között.

Az előadás a városépítés másik döntő sajátosságát, az épülő lakóházak típusát, jellegét is vizsgálta. Megállapítja, hogy a felepült új negyedek többségének lakássűrűsége nem az emberi szükségleteknek, hanem az ingatlanáraknak felelt meg. Ez a városépítés nem a kisjövedelműek, munkások lakás gondjainak megoldására volt hivatott. A magántőke számára ez nem volt kifizetődő. 1896-tól kezdődően épülnek fővárosi vagy állami pénzen telepzerűen a munkáslakások. 1910-ig 9000 olcsó béru lakást építtetett a főváros. Emellett a XIX. század közepétől üzemek, gyárak, vállalatok egész sora építi a kolóniákat. Mindezek ellenére a lakáskérdés megoldatlan szociális kérdés maradt. Az előadás az infrastruktúra elemzését hat peremváros illetve község területén is végigvitte. Ezt követően határozta meg a szociáldemokrata várospolitika főbb periódusait. A város életében — jelentős munkásszervezetekről — mint közismertebb témákról az előadó csak összefoglalást adott, hogy hangsúlyozza a munkásság városalakító erejének rendkívüli sokoldalúságát.

Dr. Hegyi András docens távollétében felolvasott előadásában: *Szeged, a vidéki városfejlesztés egyik típusa* címmel, az ellenforradalmi korszak társadalmi rétegeinek elemzéséből kiindulva, napjaink kérdéscig jutott el. A szegedi, elsősorban élelmiszeripari munkásság életkörülményeinek vizsgálatán a szerző az 1920-as évek munkásnyomorával szemben lassan javuló irányzatokat talál, különösen a fiatalabb munkásrétegeknél, akiknek javul az öltözködése, kulturális igénye, terjed a könyv olvasás, a munkáslakásokban megjelentek az egyszerűbb rádiókészülékek is. Ugyanakkor az előadás hangsúlyozta, hogy a munkásélet-

mód változása a nagyipari-hadiipari munkásoknál a karakterisztikus, míg pl. Szegeden a textil- és élelmiszeripar városában az életszínvonal növekedése halványabb. Életforma-változást azonban a szegedi munkások esetében tömegesen sző sem lehetett. A legnagyobb változás az volt, ha a család több tagja is munkához jutott, az így megnövekedett kereset révén kiszabadultak a korábbi rossz lakáskörülmények közül s egy szoba-konyhás önálló házhoz jutottak.

A szegedi burzsoázia vizsgálatánál megállapította, hogy az nem egységes társadalmi réteg. Bizonyos ellenzéki magatartást tanúsított a vad jobboldali törekvésekkel szemben. Ez elsősorban a zsidó-tőkés csoport jelenlétének tudható be, akik a liberális pártokhoz csatlakoztak. Az ellentmondás itt abban van, hogy alapvető érdekeik a fennálló rendszerhez kötődtek őket. A csekély számú nagypolgárság igen nagy vagyon felett rendelkezett. A középpolgárság vagyoni helyzete lényegesen gyengébb, nagyobb részük nem vett részt a politikai életben sem, ha igen, akkor a kormánypárt oldalán. Kisebbség részük a liberális pártot erősítette. Szeged társadalmi életének jellegzetes rétege a hivatalnoki kar, amely az ellenforradalmi rendszer székfűrtelője volt. A helyi hatalmi csoport egyik legjelentősebb alkotó eleme Szegeden ekkor a katolikus papság. A város túlnyomórészt katolikus volt, a klerusnak ezért a hatalom fontos szerepet szánt saját társadalmi bázisának erősítésében. Az egyház ebből a célból a szervezetek egész sorát hozta létre, befolyásuk kiterjedt a művelődésre és az oktatásra is. Szegeden a jobboldali tisztok csoportjának politikai szerepe volt, ők a középrétegekre és a parasztságra gyakoroltak befolyást. A szerző elemezve az értelmiséget (pedagógusok, professzorok) két részre osztja őket, a nyílt jobboldalra és a baloldali gondolkodásúakra. A középrétegekre a súlyos gazdasági körülmények voltak a jellemzők. Közülük sokan eljutottak a szociáldemokráciához. A szerző a továbbiakban hosszasan elemezte a jobboldali elképzeléseket, ideológiai irányzatokat, amelyek a középrétegek megnyerését szolgálták. Szeged kulturális központja tétele is itt nyeri forrását. Határozottan le lehet szögezni, hogy az ellenállás szelleme — főként a munkásság soraiban — sohasem szűnt meg a rendszer bázisvárosában, Szegeden sem. Az előadás befejező része a város 1945 utáni — főként az 1960-as évektől beinduló — fejlődésével foglalkozott.

A korreferrátumok sorát *Fűrész Józsefné Molnár Anikó* nyitotta meg: *Tatabánya egy munkászváros születése* című előadásával. Az egykori Eszterházy hercegházai birtokon a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 1896-ban vásárolta meg a bányászati jogát, s Felsőgalla, Alsógalla, Bánhidá határában az ország legmodernebb bányászata létesült. Az előadó gondosan végigkísérte azt a hosszú történeti folyamatot, amelynek során az 1902-ben önálló községgé vált Tatabánya, 1947-ben magába olvasztotta a környéki bányász-községeit, majd megyei székhely lett. E munkászváros születésének krónikájából nem maradt ki az itt élők életmódjának gondos és részletes elemzése sem. Ehhez a város ipari szerkezetváltozásának ismerete is szükséges. 1930-ig valóban bányásztelepülés volt, majd az ország legdinamikusabban fejlődő ipari körzetévé vált. Az ipari termelés egy évtized alatt megháromszorozódott, hogy 1940-re az egykori bányavidék Észak-Dunántúli egyik legjelentősebb ipari centrumává váljék. A vidéket az itt élő munkások a bányabárok birodalmának nevezték, hiszen itt minden az övéké volt, tőkés minibirodalom volt: hármastapolt-ságban. Az igazgatóságot a helyi kaszinó, a kisegítőszemélyzetet a pompás Népház, a munkásság több ezres tömegeit a felsógallai munkásotthon képviseli. Ez az elkülönülés még a strandon is létezett. Külön medence volt a tiszteknek, a vizet cserkes kutak szolgáltatták, ez a helyzet 1907-ben súlyos tifuszjárványhoz vezetett. Ezután építettek ki a vízvezetékkel — azaz az utcai nyomós kutakat. A vállalat adott a lakáshoz egy tűzhelyet, dobkályhát is. 1902—1920 között épült fel a hatalmas kolónia, majd az 1930-as években folytatódott az építkezések, ekkor Tatabányán és Felsőgallán már 10 munkásclep állt, 5400 munkás lakott itt. Az új épületek tetszetősebbek, de sajnos nem jobbak mint a régi telepen. A szerző itt is komor adatokat tárt fel a lakásokon belüli viszonyokról. Az 53 tisztviselőház pompája a kortársak figyelmét is magára vonta, szemér szűrt.

A bányász-községek nemzetiségi összetétele sokszínű, szinte az egész Monarchia megtalálható volt kezdetben a bányászok soraiban. Ipari összetételük is nagyon vegyes, ekkor még csak igen kis részük volt eredetileg is bányász. A szociális helyzetet elemelve hallhatjuk, hogy az itteni jövedelem még az 1940-es években is messze elmaradt az országos átlagtól. Tatabányai adat, hogy a családok nagy részénél hús herente egyszerű, vagy egyszerű sem került az asztalra. Élet- és munkakörülményeik tehát nem gyorsultak, nem javultak fel olyan ütemben, mint ahogyan a terület ipari adarainak feltárasa után tért rá a szerző a város felszabadítása utáni történetének ismertetésére. Ekkor valósult meg a régi álom és követelés: a bányásztelepülések városainak egyesülése.

Dr. Szivirczer Ferenc: A salgótarjáni bányászkolóniák című előadásában először a város lakosságának foglalkozási szerinti összetételét elemezte, arra a következtetésre jutva, hogy a bányászváros elnevezés igen hamar korszerűtlenné vált, már 1930-ban sem állta meg a helyét, hiszen ipari várossá alakult át. A bányászati ekkor már dél felé húzódtott, az addiginál gyengébb szénmezők felé. A város amerikai ízű fejlődését azonban mégiscsak a szén alapozta meg. A XIX. század közepétől telepedett ide a bánya, az 1860-as években a vasmű, 1893-ban pedig az üvegyártó rálált magának helyet. A vasút kiépülése a fővárossal megvalósuló összeköttetés további fejlődés lehetőségét teremtette meg.

A gyors fejlődés, gyors betelepülést eredményezett. Ebből viszont az építkezések többségének ideiglenes jellege következett. A bányákhoz közeli kolóniák épülése lassan Salgótarjánra is jellemző lett. Ez indította el a falu városiasodását, hiszen a faluban, a kolóniák mellett tisztai házak, igazgatási épületek jelentek meg.

A századfordulón az acélgvár és a többi nagyüzem megépítette saját kolóniáit, az ún. emberköpüket. Itt nem a községi közigazgatás, hanem az igazgatóság volt az úr.

Az előadó részletezte fennmaradt leírások alapján a XIX. század végi kolóniák állapotát: a házaknak deszkafaluk volt, tetefükre földet szórtak, oldalaihoz is földet dobtak, hogy télen meleg, nyáron hideg legyen. A kolóniák maguk — azaz az épületek — a bánya és a vasút megszünte után pusztulásnak voltak kitéve, illetve nyugdíjasok próbálták meghúzódni bennük. A kolóniatelepek három típusa létezett a 100 év alatt: a) a megüresedett telepeken maradt, már ismeretett deszkaház-kolóniák, a kezdőknek, lecsúszottaknak; b) az emeletes, kőházak: az aktív bányászoknak; c) az 1920 után épült négylakásos altszti, tiszti kolóniák, s nagyszalados munkások házai.

Dr. Nagy Dezső: Munkásbörzsködés a XIX. század végén a fővárosban. A munkásviselerekről a XVIII. század végétől vannak adataink. Érdekes forrás ehhez az egykori rendőrségi körözövelével, amely a körözött iparossgéd, ipari munkás ruházatának leírását is megadja. Tudnunk kell, hogy a ruhának rangjelző jellege volt a feudalizmusban, s ez a jelleg a polgári forradalmak győzelme után is maradt. Sőt, a munkások önálló, új ruházatokat alakítottak ki. De közöttük is voltak különbségek szakmák és vidékek között. Nem a divat, hanem a munkafeladatok döntöttek a mindennapi viseletről, ünnepre feketét öltek. A fekete ruhát később a sötétkéék és a csikos váltotta fel, így még unneppélyesebb lett megjelenésük. Nyáron burett ruhát hordtak a korábbi fekete helyett. A borbélyok és pincérek csokornyakkendőt, a többi szakmák művelői hosszú, szeles kék vagy fekete nyakkendőt viseltek. A mellényhez óra és óralánc járt. A korábbi bakancsot először a cugos, majd a gombos és ringlis cipő váltotta fel. A félcipő az 1920-as években jött divatba. felváltva csaknem fél évszázad alatt a fűzős hosszú szárút. A legénynek bajsa volt, amikor vándorolt szakállt is hordott. A stuccolt bajusz az 1920-as évektől jött vissza a divatba, korábban a Vilmos-császár szakáll és bajusz volt a divat. Az 1920-as évektől egyre általánosabb a se bajusz—se szakall viselet. Az előadó hosszan ismertette a kalapdivatot: szilvamerő, tókhéj kalap. A régi divatú sapkák közül már csak az ún. micisapka van divatban. Külön sapkaviselete volt a fővárosban a kőbányai sormestereknek. A szerző befejezésül néhány manapság jellegzetes ruhát ismertetett, amelyeknek közös vonása, hogy munkaruhák. Az utcai viseletben nem lehet szakmai elkülönüléseket felismerni.

Gallatiné Peterdi Vera: A Ganz-kolónia élete referátuma 1869-től tekintti át a MÁVAG-gyár kolóniaépítkezéseit. Az első „cseh falu” épült ekkor — utalva a munkások nemzeti hovatartozására — ezen a néven. A házakhoz vendéglő, bolt és fürdő is tartozott. A telep 13 épületből állt, iskolájuk, óvodájuk volt, a század végére már 100 ház volt. Ezt a telepet kinőtte a gyár, lebontották, s ekkor épült a maga idejében híres MÁVAG-kolónia (réves a mai szóhasználat, hogy Ganz-kolónia, hiszen a két gyár egyesülése több mint fél évszázaddal később következett csak be. — Szerk.). Az új kolónia modern épület volt, elkerülte a pesti bérkaszárnya-építkezések közismert hibáit. Nem volt körfolyosó, önálló lépcsőházak voltak. Többcsüggiben szoba-konyhások voltak, s ami akkor még szokatlan, saját WC-vel! A lakásokban víz és gáz volt. Itt került a lakásokba Budapesten először gáztűz. A kolóniához mosoda, szárító, fürdő is tartozott. A pincében saját jéggyárak voltak. A kolónia saját óvodával rendelkezett. A telep közepén volt a mai fogalmak szerinti közművelődési ház. Ennek a földszintjén volt a vendéglő, az emeleten tiszti kaszinó s munkásértekező. A 2. emeleten voltak a munkásönképzés terméi. Ebben az épületben helyezték el az orvosi részeket is. A kolónia 2—3 szobás lakásaiban laktak a tisztviselők, magasabb komfortfokozatú lakásokban.

A telepen lakni rang volt, ezért abszolút hűséget követeltek meg érte. Politikai szempontból keresztényszocialista légkör uralkodott a lakók között. A telepen élőkrol a gyár különböző szociális kedvezményekkel gondoskodott, egy időben ingyen konyha is működött a lakótelepen.

A szerző elemzte a lakások felszereltségét, bútorait. A szobák felszereltsége átlagos: két ágy, szekrény, vasgép, ritkábban heverő. A falakon vallási témájú lenyomatokat tartottak. A kolónia lakóinak életmódját konkrét családvizsgálattal példázta az előadás. Adatai a családok étkezési szokásaira is kiterjednek.

Az akadémia időbeosztása további előadásokra, vitákra sajnos nem adott lehetőséget. Úgy gondoljuk, hogy így is üttörő munkát végeztek az előadók, s a témát a további akadémiákon folytatni kell.¹

Dr. Gerelyes Ede

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Hungarológiai világkongresszus Bécsben — 275 esztendeje született Bod Péter — Fodor Ferenc emlékezete — Kilencven éve született Veres Péter — A sárospataki népfőiskola ötven éve — Az első gőzvasút Magyarországon — Diákszinjártás Róvkomáromban — Hazalátogató magyar tudósok — Imreh István kolozsvári történész — A magyarországi földmérés múltjából — Czuczor Gergely — Turr István és a magyar vizgaldalkodás — Madách Imre alsósztrégovai síremléke — A Palócföld — Nemzeti kisebbségek a nyugat-európai országokban — A makói szabadtéri néprajzi gyűjtemény — Szársó, 1986 — Citerások Tiszakecskén — Néprajzi gyűjtés a Garam mentén — A Budavár emlékérem szorozat — A diáktársaságok hagyományai és a honismeret — Könyvismertetések.

¹ Az akadémia teljes anyagát 1988-ban a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum megjelentette: *Történelmi—Múzeumi Közlemények* (Szerk.)